

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Факультет історії та філософії

Кафедра археології та етнології України

Д и п л о м н а р о б о т а

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

на тему: **«Системи розселення ранніх землеробів та мисливців-збирачів Карпато-Дніпровського регіону: просторовий аналіз»**

«Settlement systems of early farmers and hunter-gatherers between Carpathians and Dnieper: spatial analysis»

Виконала: студентка денної форми навчання спеціальності 032 Історія та археологія
Овсянікова Ганна Сергіївна

Керівник к.і.н., доц. Кіусак Д.В. _____

Рецензент к.і.н, доц. Грицюта О.О.

Рекомендовано до захисту:

Захищено на засіданні ЕК № 1

Протокол засідання кафедри

протокол № ____ від _____ 2020 р.

№ ____ від _____ 2020 р.

Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувач кафедри

Голова ЕК

(підпис)

Сминтина О.В.
(прізвище, ініціали)

(підпис)

Гребцова І.С.
(прізвище, ініціали)

Одеса – 2020

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Історія та методика вивчення систем розселення ранніх землеробів та мисливців-збирачів Карпато-Дніпровського регіону.....	7
1.1. Історія вивчення використання простору рухливим населенням Карпато-Дніпровського регіону.	9
1.2. Історія вивчення використання простору ранніми землеробами Карпато-Дніпровського регіону.	18
1.2.1. Культура Кріш.	18
1.2.2. Культура лінійно-стрічкової кераміки.	19
1.2.3. Трипілля.	23
1.3. Методи дослідження систем розселення мисливців-збирачів та ранніх землеробів Карпато-Дніпровського регіону.	27
Розділ 2. Мисливці-збирачі.....	33
2.1. Макрорівень (регіональний).	34
2.2. Напівмакрорівень (поселенський).	42
2.3. Мікрорівень.	46
Розділ 3. Ранні землероби.....	51
3.1. Макрорівень (регіональний).	53
3.2. Напів-макрорівень (середній рівень).....	62
3.3. Мікрорівень.	64
Висновки.....	73
Список джерел та літератури.....	78
Додатки.....	85

ВСТУП

З перших кроків вивчення давніх спільнот на території Карпато-Дніпровського регіону дослідників цікавлять питання пов'язані з системами розселення та використання простору. Кількість відкритих пам'яток зростає з кожним роком, що підштовхує до створення та впровадження й нових методик їх дослідження. Прагнення дослідників віднайти найбільш відповідну модель для кращого розуміння життя давніх спільнот спонукає до створення низки різноманітних підходів, що допоможуть у отриманні максимально повної інформації. **Актуальність** даної роботи зумовлена необхідністю систематизації нових методів та підходів у вивченні систем розселення давнього населення, які орієнтовані на отримання та підтвердження чи спростування висновків щодо обумовленостей використання простору мисливцями-збирачами та ранніми землеробами окресленого регіону. Просторовий аспект життєдіяльності певної історичної спільноти досить повно, як правило, відображається археологічними джерелами. Проте, без справної методології вивчення просторових співвідношень, ці джерела лишаються німими, а їх евристичний потенціал – невикористаним.

Метою роботи є спроба комплексного аналізу практики застосування низки сучасних методів забезпечення повного просторового аналізу поселень мисливців-збирачів та ранніх землеробів Карпато-Дніпровського регіону.

Наукова новизна полягає в застосуванні та апробації низки сучасних методів забезпечення окремих рівнів просторового аналізу поселень мисливців-збирачів та ранніх землеробів Карпато-Дніпровського регіону в компаративній перспективі та визначення сильних та слабких сторін існуючих методологій та технологій його проведення.

Реалізація мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- з'ясування ступені вивченості та інформативності джерельної бази, наявної літератури з теми;

- систематизування існуючих підходів до вивчення систем розселення мисливців-збирачів та ранніх землеробів;
- виділення проблемних питань у вивченні систем розселення мисливців-збирачів та ранніх землеробів;
- описання сучасних прийомів та методів археологічних досліджень у рамках проведення повного просторового аналізу пам'яток окресленого періоду;
- з'ясування евристичного потенціалу моделювання систем розселення ранніх землеробів та мисливців-збирачів у зазначеному регіоні.

Об'єктом дослідження є просторовий вимір життя та діяльність мисливців-збирачів та ранньо-землеробських общин Карпато-Дніпровського регіону, а **предметом** виступають наукові доробки з дослідження нерухомих об'єктів та рухомих предметів археологічної спадщини доби пізнього палеоліту, мезоліту та неоліту означеного Карпато-Дніпровського регіону і пов'язані з ними дані про їх просторові відношення.

Хронологічні межі мають два основні аспекти: історичний та археологічний. Часові проміжки праці займають період з 60-х рр. XX ст., що зумовлено початком активних польових досліджень систем розселення та палеоекономіки пам'яток пізнього палеоліту, мезоліту та неоліту Карпато-Дніпровського регіону, до сьогодення. Археологічний аспект хронологічних меж роботи збігається з добою пізнього палеоліту, мезоліту та неоліту Карпато-Дніпровського регіону, що становить часовий проміжок з 28 до 5 тис. р. до н.е.

Територіальні межі окреслюються Карпато-Дніпровським регіоном, що представляє відносно самостійний природно-географічний регіон який відповідає крайній південно-західній частині Східно-Європейської рівнини. На заході він обмежений Східними Карпатами, на півдні – північно-західним узбережжям Чорного моря і з північного-сходу – Подільською височиною. Він повністю включає в себе басейни річок Південний Буг, Дністер, Прут та Сірет,

а в адміністративному поділі співвідноситься з територією румунської Молдови, республіки Молдови та південно-західним регіоном України.

Методика дослідження базується на використанні репертуару сучасного просторового аналізу та ідей інвайронментальної археології. Методологічною основою роботи виступає палеоекологічний підхід у розуміння С. М. Бібікова, В. Н. Станко, О. В. Сминтини. Серед наукових методів історіографічної роботи були використані такі: порівняльно-історичний метод – для встановлення загальних тенденцій у вивченні процесів господарсько-культурної діяльності мисливців-збирачів та ранніх землеробів окресленого регіону та виявлення шляхів їх розвитку; ретроспективний метод – для виявлення типових ознак та демонстрації закономірностей розвитку наукової думки щодо систем розселення давніх суспільств; структурно-системний метод – для розгляду суспільств ранніх землеробів як складної системи з множиною зв'язків та ієрархічною організацією груп, що відбилася у просторовій побудові поселень; проблемно-хронологічний метод – для виокремлення та реконструювання соціально-економічних та культурних процесів, що відбувалися в суспільствах мезоліту та неоліту окресленого регіону. **Джерельна база роботи** складається з масиву дослідницьких робіт присвячених просторовим аспектам пізньопалеолітичних та мезо-неолітичних спільнот регіону, як вже опублікованих, так і неоприлюднених вчасно.

Окремі аспекти даного дослідження були апробовані шляхом виголошення доповідей на звітних студентських наукових конференціях ОНУ ім. Мечникова у 2016, 2017, 2019, 2020 роках та викладені в публікаціях автора у друкованих збірках по матеріалам проведених конференцій у відповідних до виступів роках (детальний перелік публікацій надається у списку джерел та літератури дипломної роботи).

Структура та обсяг роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів у яких послідовно розглядаються питання історіографії та методології дослідження систем розселення мисливців-збирачів та ранніх

землеробів Карпато-Дніпровського регіону (Розділ 1), подається аналіз прикладів виконання повного треступеневого просторового аналізу пам'яток мисливців-збирачів (Розділ 2) та ранніх землеробів (Розділ 3) окресленого регіону. Усі розділи побудовані у відповідності до поставлених завдань з метою побудови комплексного відображення історіографії дослідження систем розселення ранніх землеробів та мисливців-збирачів Карпато-Дніпровського регіону, систематизації та порівняння використаних методів просторового аналізу сучасними дослідниками.

Іншими структурними елементами дипломної роботи є висновки, список джерел та літератури, додатки. Загальний обсяг основного тексту роботи складає 75 сторінки, списку літератури налічується 50 найменувань та джерел – 10 найменувань, додатків у вигляді 29 рисунків.

ВИСНОВКИ

У процесі виконання дипломної роботи автором було зроблено спробу комплексного аналізу практики застосування низки сучасних геоінформаційних методів під час проведення археологічних досліджень для забезпечення повного просторового аналізу пам'яток археології мисливців-збирачів та ранніх землеробів Карпато-Дніпровського регіону. Задля виконання поставленої мети на початку роботи було поставлено і в результаті успішно виконано низку специфічних завдань.

У першому розділі було розглянуто та проаналізовано історію та методику вивчення систем розселення ранніх землеробів та мисливців-збирачів Карпато-Дніпровського регіону, визначено ступінь вивченості та інформативність джерельної бази, наявної літератури з теми та було проведено систематизацію існуючих підходів у вивченні систем використання простору давнім населенням. Проведений аналіз дав змогу виділити два основні сучасні напрямки у вивченні економіки населення досліджуваного регіону в епоху мезоліту. Прихильники першого схиляються до інтерпретації археологічних матеріалів у зв'язку з теорією економічного росту. Адепти другого напрямку головними причинами змін у господарстві мезолітичного населення вбачають саме природні явища (теорія адаптації). Відмінності в методологічних підходах науковців не обов'язково призводять до розбіжностей у висновках, але схиляють до пояснень непорушних вихідних емпіричних узагальнень.

Також у цьому розділі було представлено методологічну основу дослідження систем розселення мисливців-збирачів та ранніх землеробів, що базується на комплексі класичних методів в моделюванні форм використання простору ранніми землеробами та мисливцями-збирачами, й логічно-математичних прийомів і процедур. Таке поєднання «старої» та «нової» школи яскраво відображає потенціал евристичних досліджень у даному напрямку. Теоретичні та методологічні аспекти комплексного вивчення археологічних

об'єктів – предмет хоч і не надто бурхливого, але, темне менш, постійного обговорення. Це пов'язано не тільки з необхідністю розробки та систематизації окремих теоретичних питань методики археологічних досліджень, а й постійно зростаючою потребою в актуалізації методичних і технологічних підходів згідно з науковими і технологічними інноваціями, а також з побутовими реаліями археологічної науки сьогодення. Широкий комплекс логічних та математичних прийомів і процедур, застосування сучасних технічних та технологічних прийомів дає змогу дослідникам значно розширити розуміння систем використання простору та трансформаційних процесів, які відбуваються на етапі переходу мезоліту/неоліту.

У другому розділі розглядаються питання вивчення систем використання простору рухливим населенням Карпато-Дніпровського регіону, послідовно надаються найбільш яскраві та повні приклади проведення окремих етапів просторового аналізу на макрорівні (регіональному), середньому рівні (поселенському) та мікрорівні (внутрішньої структури). Дослідивши випадки проведення просторового аналізу на окремих пам'ятках мисливців-збирачів вищезазначеного регіону, в першу чергу варто звернути увагу на відсутність комплексного дослідження на одній пам'ятці. Отримані результати на окремих етапах просторового аналізу несуть у собі суттєві інформаційні дані, що покращують розуміння ситуації з функціонуванням стоянок, системою їх існування та зв'язку з геоморфологічними умовами регіону. Але стає зрозуміло, що загальна картина використання простору давнім населенням чітко постає лише в умовах цілого регіону або його частини, в той час як більш деталізовані рівні досліджуються на конкретних пам'ятках та не дають змогу провести паралелі та виділити загальну схему побутування та функціонування поселень в зазначений період.

У третьому розділі розглядаються методи дослідження використання простору представниками ранньо-землеробських общин Карпато-Дніпровського регіону, послідовно аналізуються найбільш яскраві та повні випадки проведення

окремих етапів просторового аналізу на вищеописаних рівнях. Аналіз методики використаної під час проведення представлених досліджень дає змогу зрозуміти, що найбільшій увазі науковців зазнали питання дослідження внутрішньої структури пам'яток, виділення господарчо-побутових зон, функціоналу окремих структурних елементів поселень.

Отримана картина з проведеного у дипломній роботі дослідження дає змогу прослідкувати, що відмінність у методах вивчення та проведення просторового аналізу мисливців-збирачів та землеробських общин полягає не тільки у різній природі та способах використання простору, а у виборі науковцями різної методики щодо досліджень цих пам'яток.

Для вивчення пам'яток мисливців-збирачів досліджуваного регіону було проведено картографічні дослідження з виділенням можливих місць пошуку ще невідомих стоянок на сучасному шельфі Чорного моря та суходільній частині. Щодо питань регіонального розташування пам'яток ранньо-землеробського населення було виконано безліч мап розповсюдження вже наявних поселень, але чомусь не було застосовано прогностичний аналіз щодо можливих місць пошуку ще невідомих нащадків пам'яток.

Протилежною виглядає ситуація з роботами по дослідженню центру-периферії, що яскраво постає на прикладах вивчення трипільських поселень гігантів та малих селищ. Такий елемент макроаналізу дає змогу виділити просторові групи, що об'єднують синхронні пам'ятки та визначити наявність ієрархічних структурних взаємозв'язків між окремими пам'ятками. На стоянках мисливців-збирачів аналізи подібного роду виконуються лише частково – визначаються невеликі просторові групи з основного поселення та тимчасові стоянки пов'язані з ним. На жаль далі, у ширшому масштабі, ці поодинокі приклади не переростають у проведення аналізу центру-периферії.

Специфічні міждисциплінарні методи з використанням даних палеоботанічної та геологічної науки (споро-пилкові аналізи, розподіл пам'яток за зональністю ґрунтів) стають на бік дослідників ранньоземлеробських общин

регіону. В першу чергу, активне використання цих даних пов'язано з господарсько-побутовим комплексом ранніх землеробів, оскільки поява доместифікованих рослин є головним критерієм виникнення землеробства, а наявність відповідних ґрунтових мас є необхідним елементом для його розвитку. В той же час пам'ятки рухливого населення аналізуються аналогічним чином зовсім не так часто, хоча проведення таких досліджень є досить привабливим, оскільки мисливці-збирачі велику частину свого раціону отримували саме зі збиральництва на прилеглих до стоянок територій. Тому виділення зон залягання ґрунтів під вже відомими поселеннями, проведення споро-пилкових аналізів може відобразити умови вибору місць за критеріями наявності того чи іншого типу рослинності, що виростав на окремих ґрунтових масах та складав основу збиральницького раціону.

Проведення мікрорівня просторового аналізу пам'яток мисливців збирачів та ранніх землеробів Карпато-Дніпровського регіону також не базується на єдиній методологічній основі. У випадку з рухливим населенням широкого застосування зазнало не тільки виділення окремих структурних елементів (вогнищ, землянок, господарчих ям тощо), а й активне використання сучасних геоінформаційних технологій для створення теплокарт. Даний метод дає змогу виділити щільність розповсюдження матеріалу на об'єкті та інтерпретувати отримані дані до особливостей функціонування окремих зон пам'ятки. У випадку дослідження поселень ранніх землеробів, основними методами досліджень виступає саме виділення структурних частин (зони, кільця забудови, квартали) за загальним планом селища, виокремлення дрібніших структурних елементів (будинки зборів, житлові споруди) та віднайдення взаємозв'язку між цими елементами, що дає змогу відтворити ієрархічність забудови та егалітарні тенденції у землеробському суспільстві.

Геоморфологічні умови розташування пам'яток, кліматична ситуація, фауністичні та споро-пилкові дослідження, геомагнітна зйомка, виділення просторових груп та структурних елементів, створення теплокарт та карт

щільності залягання мобільних археологічних артефактів та інші використані методи на жаль не складають цілісну картину дослідження окремої пам'ятки. На окремих етапах просторового дослідження, що були обрані на конкретних пам'ятках зазнали використання лише деякі з них. Така ситуація склалася з багатьох причин, серед яких постає і цікавість дослідників до вивчення найбільш яскравих проявів тої чи іншої давньої спільноти. Складна ситуація з фінансування археологічних досліджень, відсутність коштів на проведення специфічних аналізів та робіт вузькими спеціалістами, бюрократичні перепони – всі ці, та багато інших реалій сучасної археологічної науки також стають на заваді отримання максимальної кількості інформації, яка дасть змогу більш детально змоделювати системи використання простору давнім населенням регіону. Але не слід відкидати і інші причини відсутності залучення тих чи інших методик у окремих випадках – погана збереженість культурного шару, тафономічні умови та історіографічна традиція у окремих випадках не дають змогу провести певні типи досліджень.

Таким чином, можна дійти висновку, що моделі розселення та використання простору в цілому рухливого населення з привласнюючою економікою та ранніх рільників не є порівняними на сьогодні, адже одержані вони були з використанням різного набору методів. Розробка єдиної методики аналізу для пам'яток цих двох типів суспільств та її послідовне застосування до поселенських об'єктів є необхідною передумовою змістовного порівняння, яке на жаль на разі неможливе.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

- 1) Дворянинов С. А., 1977. Белолесье, 1977. План раскопа на участке кв. А-Г 20-23, ОАМ НАНУ.
- 2) Добровольский, А.В., 1947а. Краткий отчет о работе Средне-Бугской экспедиции 1947 г., НА ІА НАНУ, 1947/3-1.
- 3) Добровольский, А.В., 1948. Краткий отчет об археологических исследованиях первого поселения в с. Сабатиновка Грушевского района Одесской области 1948 г. НА ІА НАНУ, 1948/1а.
- 4) Добровольський А.В., 1947б. Звіт про розвідку околиць с. Сабатинівки під час експедиції 1947р. НА ІА НАНУ, 1947/3-2.
- 5) Добровольський А.В., 1947с. Розвідка С.І. Чуба селища Сабатинівка І в 1946-1947рр. НА ІА НАНУ, 1947/3-26.
- 6) Кіусак Д. В. Звіт про розкопки стоянки Чилігідер Саратського району Одеської області 2015 р. // ІА НАНУ БН.
- 7) Красковский В.И, 1970. Карпово – новый памятник каменного века в долине р. Свинной. Архів ОАМ НАНУ, 88463.
- 8) Макаревич М.Л., 1948. Отчет о работе Средне-Бугской экспедиции 1947-1948 гг. (Сабатиновка-II и Греновка). НА ІА НАНУ, 1948/1б.
- 9) Станко В.Н., Смольянинова С.П., 1973. Разведки в Балтском, Кодымском и Ивановском районах Одесской области в 1972-1973 гг. Архів ОАМ НАНУ, 85201.
- 10) Станко В.Н., Смольянинова С.П., 1974. Разведки в Савранском и Любашовском районах Одесской области в 1974 г. Архів ОАМ НАНУ, 74490/1.

Література

- 11) Археологія України: Курс лекцій: Навч. посібник / за ред. Л. Л. Залізняка. Київ: Либідь, 2005. - 504 с.

- 12) Видейко М.Ю. Комплексное изучение крупных поселений трипольской культуры: 1971-2011. *Stratum plus*. 2012. №2. С.225-263.
- 13) Гаскевич Д. Л. Матеріали буго-дністровської неолітичної культури долини Дністра в межах України. *Археологія і давня історія України*. Київ: ІА НАНУ, 2018. Вип. 3 (28). С. 22-38.
- 14) Гаскевич Д., Ендо Е., Насу Х., О. Яневич Нові дані про землеробство в неоліті України за результатами використання Replica-SEM. *І Всеукраїнський археологічний з'їзд: Програма роботи та анотації доповідей*. (м. Ніжин, 23-25 листопада 2018 р.). Київ: ІА НАНУ, 2018. С. 66.
- 15) Главенчук А. В. Планіграфія, мікростратиграфія та літологія культурного шару виробничої ділянки на пізньопалеолітичному поселенні Анетівка 2 *Записки історичного факультета ОНУ ім. І.І. Мечникова*. Вип. 20. Одеса, 2009. С. 7-24.
- 16) Дворянинов С.А., Сапожников И.В. О возможной интерпретации двух типов геоморфологического расположения стоянок позднего палеолита и мезолита Северо-Западного Причерноморья. *150 лет Одесскому археологическому музею*. Київ: Наукова думка, 1975. С. 16-18.
- 17) Дергачев В.А., Ларина О.В. Памятники культуры Криш Молдовы (с каталогом). Кишинэу: Tipografia Centrala, 2015. 504 с.
- 18) Дудкін В.П., Видейко М.Ю. Палеоекономіка. *Археометрія та охорона історико-культурної спадщини*. Київ, 1998. Вип. 2. С. 7-27.
- 19) Дяченко О.В. Просторова організація західнотрипільського суспільства у межиріччі Південного Бугу та Дніпра. *Магістеріум*. Вип. 36. Археологічні студії, 2009. С. 19-26.
- 20) Зализняк Л.Л. Эпоха мезолита и типы мезолитического хозяйства Восточной Европы. *Первобытная археология: материалы и исследования*. Київ: Наукова думка, 1989. С. 76-86.
- 21) Зализняк Л.Л. Палеоекономічна реконструкція суспільства степових мисливців. *Археологія*. Київ: ІА НАНУ, 1996. Вип. 3. С. 29-39.

22) Залізняк Л.Л. Стародавня історія України. Київ: Темпора, 2012. 542 с.

23) Кадурын С. В., Киосак Д. В. Перспективы поиска позднепалеолитических стоянок на шельфе Черного моря. «Природная среда Черноморского региона за последние 30 тысяч лет: от прошлого к прогнозированию будущего»: материалы междунар. конф. 30 ян. – 1 фев. 2013. Одесса, 2013. С. 48–51.

24) Киосак Д. В. Новые материалы каменного века из долины р. Кучурган. *Материалы по археологии Северного Причерноморья*. Одесса: Фаворит, 2011. Вып. 12. С. 252–277.

25) Киосак Д. В. Проблеми топографічної прив'язки баз даних археологічних пам'яток (на прикладі Північнозахідного Причорномор'я). «Природная среда Черноморского региона за последние 30 тысяч лет: от прошлого к прогнозированию будущего»: материалы междунар. конф. 30 ян. – 1 фев. 2013. Одесса, 2013. С. 52–54.

26) Киосак Д.В. Привласнювальна економіка палеоліту та мезоліту на теренах України / *Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т.* / відп. ред. В. А. Смолій. Київ, 2011. Т. 1. 696 с.

27) Коробов Д.С. Основы геоинформатики в археологии: Учебное пособие. М.: Изд-во Московского Университета, 2011. 224 с.

28) Красковский В. И. Памятники палеолита и мезолита Северо-Западного Причерноморья. Киев: Наукова думка, 1978. 69 с.

29) Ларина О.В. Культура линейно-ленточной керамики Пруто-Днестровского региона. *Stratum plus*, 1999. №. 2. С. 10-140.

30) Ленартович О. Житлово-господарські об'єкти культури лінійно-стрічкової кераміки верхнього Подністер'я і західного Побужжя. *Археологічні дослідження Львівського університету*, 2012. Вип. 16. С. 55–80.

31) Манько В.А. Проблемы финального палеолита юга Украины *С.Н. Бибииков и первобытная археология*. СПб.: ИИМК РАН, 2009. С. 151-164.

32) Овсянікова Г.С. Евристичний потенціал моделювання систем розселення ранніх землеробів та мисливців-збирачів. *76-та звітна студентська наукова конференція ОНУ ім. І.І. Мечникова, присвячена 155-річчю заснування Одеського (Новоросійського) університету*: матеріали студ. наук. конф. Одеса, 2019. С. 66-72.

33) Овсянікова Г.С. Застосування геоінформаційних технологій для вивчення пам'яток пізнього палеоліту (на прикладі стоянки Чилігідер Одеської області). *75-та звітна студентська наукова конференція ОНУ ім. І.І. Мечникова*: матеріали студ. наук. конф. 24-26 квітня 2019 р. Одеса, 2019. С. 21-26.

34) Овсянікова Г. С. Нове життя пізньопалеолітичної Новокрасненської стоянки. *72-а звітна студентська наукова конференція ОНУ ім. І.І. Мечникова*: матеріали студ. наук. конф. 20-27 квітня 2016 р. Одеса, 2017. С. 171-175.

35) Овсянікова Г. С. Пізньопалеолітичне заселення долини р. Барабой (за матеріалами стоянок Кам'янка та Грибівка. *73-я звітна студентська наукова конференція ОНУ ім. І.І. Мечникова*: матеріали студ. наук. конф. 25-27 квітня 2017 р. Одеса, 2017. С. 22–27.

36) Оленковский Н. П. Об эколого-адаптивных возможностях человека в позднем палеолите (на примере территории Нижнеднепровской левобережной равнины). *С.Н. Бибиков и первобытная археология*. СПб.: ИИМК РАН, 2009. С. 146-150.

37) Палієнко С. В. Культурно–історичні реконструкції в пострадянському палеолітознавстві та деякі актуальні проблеми археологічної методології. *С.Н. Бибиков и первобытная археология*. СПб.: ИИМК РАН, 2009. С. 120-124.

38) Пеняк П.С. Верхнє Потисся як регіон контактів давніх європейських культур і цивілізацій. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Історія*. 2014. Вип. 1. С. 66-76.

39) Радченко С.Б. Теоретические и методологические аспекты комплексного изучения археологического объекта с использованием ГИС. *Людина та її слід. Природа і комунікація. До 50-річчя Олега Валентиновича Тубольцева*. Київ: Академперіодика, 2017. С. 167–185.

40) Сапожников И. В., Марко А., Матвишина Ж. Н. Аллювиальный кремль долины Нижнего Днестра: геологический, петрографический и археологический аспекты исследований. *Stratum plus*, 2005. №1. С. 276–287.

41) Сапожников И. В., Марко А., Матвишина Ж. Н. Кремневые месторождения Нижнего Днестра: геология, петрография и археология. *Позднекайнозойская геологическая история севера аридной зоны (Кайнозойский мониторинг природных событий аридной зоны юга России)*: материалы международного симпозиума 26-29 сентября 2006 г.. Ростов на-Дону, 2006. 372 с.

42) Сапожников И. В., Сапожникова Г. В. Каменный век Северо-Западного Причерноморья. *Stratum plus*, 2011. № 1. С. 1–149.

43) Сапожникова Г.В., Коробкова Г.Ф., Сапожников И.В. Хозяйство и культура населения Южного Побужья в позднем палеолите и мезолите. Санкт-Петербург, Одесса: Одесское управление по печати, 1995. 198 с.

44) Смынтина Е.В. Ландшафт в археологии и первобытной истории: основные подходы к концептуализации. *Stratum plus*, 2003-2004. №1. С. 444-453.

45) Смынтина Е.В. О соотношении локальной культурной традиции и способа хозяйственной адаптации в эпоху мезолита. *Записки исторического факультета*. Одеса, 1997. Вип. 5. С.10-17.

46) Смынтина Е.В. Палеоландшафт и раннемезолитические культуры степного Причерноморья. *Записки исторического факультета*. Одеса, 1999. Вип.7. С. 18-24.

47) Станко В.Н., Долуханов П.М. Сефериадес М., Смынтына Е.В., Пилипенко Г.П., Голобородова Е. Мезолит южной Бессарабии. *Записки исторического факультета*. Одесса, 1999. Вып. 8. С.8-66.

48) Станко В.Н. Мирное. Проблема мезолита степей Северного Причерноморья. Київ: Наукова думка, 1982. 176 с.

49) Чепалыга А.Л. Стратиграфія фінального плейстоцена і палеоліта долини Дністра (верхи розрізу Роксолани) і Буджака. *Лесовий покрив Північного Причорномор'я: збірник наукових праць (до XVIII-го українсько-польського семінару, Роксолани, 8-13 вересня 2013 р.)*. Люблін, 2013. С. 210-220.

50) Binford Lewis R. *Debating Archaeology*. San Diego: Academic Press, 1989. 534 p.

51) Bisserka Gaydarska *Early Urbanism in Europe The Trypillia Megasites of the Ukrainian Forest-Steppe* Published by De Gruyter Poland Ltd, Warsaw/Berlin, 2020. 576 p.

52) Clarke D. L. *Spatial information in archaeology. Spatial archaeology*. Ed. by Clarke D.L. London –New-York –San-Francisco, 1977. P. 1–32.

53) Connolly J., Lake M. *Geographical information systems in archaeology*. Cambridge: University Press, 2006. P. 31–33.

54) D'Andrea A., Gallotti R. GIS and intra-site spatial analysis. *Studies on the Early Paleolithic site of Melka Kunture*. Ethiopia, 2004. P. 589–597.

55) Diachenko A. Settlement System of West Tripolye Culture in the Southern Bug and Dnieper Interfluve. Formation Problems. *The Tripolye Culture Giant-Settlements in Ukraine: Formation, development and decline*. Oxford books, 2012. P. 116-138.

56) Khun T. *The Structure of Scientific Revolutions*. University of Chicago Press, 1970. 210 p.

57) Kiosak, D.V., Kolesnychenko, A.M. 2017. Neolithic of the Southern Bug: Culture or Economic Entity? *Wetland Archaeology and Prehistoric Networks in*

Europe. NEENAWA International Scientific Conference, September 15th-18th, 2017. P. 47-48.

58) Kuna M. Prostorová archeologie. *Nedestruktivní archeologie*. Teorie, metody a cíle. Praha, 2004. P. 379–444 (34)

59) Nuanapper L. Archaeological GIS in Environmental Impact Planning and Assesing. *GIS and Archaeological Site Location Modeling*. London New York Boca Raton: Routledge, 2006. P. 255–264.

60) René Ohlrau Maidanets'ke Development and decline of a Trypillia mega-site in Central Ukraine. Leiden, 2020. 423 p.